

<http://dx.doi.org/10.17951/kw.2016.19.45>

Wojny zewnętrzne Septymiusza Sewera w ocenie Kasjusza Diona i Herodiana

Daniel Ziola

W okresie rządów cesarza L. Septymiusza Sewera państwo rzymskie zaangażowane było w liczne konflikty z sąsiednimi ludami. Kilka z tych wojen znanych nam jest ze źródeł literackich – głównie z *Historii rzymskiej* autorstwa Kasjusza Diona oraz *Historii Cesarstwa rzymskiego* autorstwa Herodiana. Pierwszy żył w okresie rządów Septymiusza Sewera i wydarzenia tych czasów opisał jako ich naoczny świadek. Jako członek rady cesarza (*Consilium principis*) miał możliwość zapoznać się z mechanizmem podejmowania decyzji przez cesarza. Drugi żył nieco później i wszystkie wydarzenia opisał z dostępnych mu źródeł. Obaj autorzy opisali bliskie ich czasom wydarzenia i obaj wyrazili swoje opinie i osądy na temat wojen zewnętrznych toczonych przez Septymiusza Sewera. Celem artykułu jest zaprezentowanie ich poglądów oraz określenie źródeł wyrażanych przez nich opinii. Pozwoli to także określić, czy autorzy ci byli w stanie opisywane przez siebie wydarzenia przedstawić w sposób obiektywny.

Słowa kluczowe: Kasjusz Dion, Herodian, L. Septymiusz Sewer, wojny zewnętrzne

Studia nad wojną i jej postrzeganiem przez zajmujących się tym zagadnieniem naukowców (mam tu na myśli nie tylko historyków, ale głównie – czy też zwłaszcza – teoretyków i praktyków wojskowości) jeszcze do niedawna miały na ogół charak-

DANIEL ZIOŁA, doktorant, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historyczny, Zakład Historii Społeczeństw Antycznych; adres do korespondencji: Wydział Historyczny UAM, ul. Umultowska 89D, 61-614 Poznań; e-mail: danielziola@gmail.com

ter rozważań dydaktycznych i normatywnych. Oznacza to, że studiowano koleje dawnych wojen głównie po to, by wychwycić niezmiennie prawidłowości lub drogi rozwoju, które z kolei miały służyć jako wskazówki do skutecznego prowadzenia wojen w przyszłości. Rozważania te miały zatem głównie na celu opracowywanie lepszych i wydajniejszych metod zabijania czy niszczenia, siłą rzeczy skupiając się na technicznych aspektach konfliktów. Historyk jednak, badając zagadnienie wojny – czy to tej w antyku czy w XX wieku, dla poszerzenia własnego pojmowania przeszłości, nie może pozostać jedynie „historykiem wojskowości”, gdyż nie ma w istocie żadnej dziedziny która nie byłaby w jakimś stopniu z wojną związana². Prowadząc badania nad konfliktami zbrojnymi, w jakie zaangażowane było Cesarstwo rzymskie w okresie rządów wywodzącego się z miejscowości Lepcis Magna w Afryce cesarza Septymiusza Sewera (*L. Septimius Severus*), panującego w latach 193–211 n.e.³, historyk dysponuje bogatym materiałem źródłowym, po którego wnikliwej analizie jest oczywiście w stanie poznać techniczne aspekty prowadzonych przez Rzymian wojen. Może on dzięki temu odtworzyć m.in. sposoby oraz zakres przygotowań do poszczególnych kampanii czy też manewry i techniki operowania wojskiem na polu walki. Ze źródeł tych, zwłaszcza literackich, jesteśmy jednak w stanie dowiedzieć się znacznie więcej, m.in. na temat przyczyn, przebiegu oraz konsekwencji wojen, a także możemy poznać stosunek społeczeństwa – bądź przynajmniej autorów owych źródeł – do omawianych przez nich konfliktów⁴. W niniejszym artykule chciałbym właśnie omówić relacje

² M. Howard, *Wojna w dziejach Europy*, Ossolineum, Wrocław 2007, s. 5.

³ *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussicae, edition altera*, Berlin-Leipzig 1933–, S, nr 487 (cytowane dalej jako: PIR²); A. R. Birley, *The African Emperor. Septimius Severus*, B. T. Batsford LTD, London 1988; T. Kotula, *Septymiusz Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna*, Ossolineum, Wrocław 1987.

⁴ Stosunek Kasjusza Diona do prowadzonych przez Lepcycanina wojen domowych – kolejno z Pesceniuszem Nigrem i Klodiuszem Albinem – przedstawiła D. Janiszewska, *Wojna domowa w Rzymie w latach 193–197 w relacji i ocenie moralnej Kasjusza Diona*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza*, red. J. Du-

dwóch rzymskich historyków – Kasjusza Diona i Herodiana, dotyczące zewnętrznych wojen prowadzonych przez Septymiusza Sewera⁵ oraz zaprezentować ich ocenę tych konfliktów. Zaznaczyć w tym miejscu jednak pragnę, że choć dzieła ich autorstwa stanowią ważne źródła w warsztacie pracy historyka zajmującego się dziejami Cesarstwa rzymskiego w okresie panowania Septymiusza Sewera oraz zapoczątkowanej przez niego dynastii Sewerów, której przedstawiciele stali u sterów władzy w latach 193–235 n.e., to nie są to jedyne źródła literackie dotyczące tego okresu. Duże znaczenie ma dla nas także żywot Septymiusza Sewera zawarty w późnoantycznym zbiorze biografii cesarzy określanym dziś mianem *Scriptores Historiae Augustae* oraz liczne wzmianki dotyczące okresu rządów tego cesarza zawarte w pracach innych starożytnych historyków. Przekazów tych, choć – co zaznaczę po raz kolejny – równie ważnych, nie wykorzystałem przy pisaniu artykułu, gdyż ich autorzy żyli i tworzyli znacznie później niż Kasjusz Dion czy Herodian, przez co wyrażane przez nich opinie na temat konfliktów zewnętrznych Septymiusza Sewera nie mogły wynikać z ich własnych doświadczeń (Kasjusz Dion w okresie rządów Septymiusza Sewera zasiadał w rzymskim senacie i był naocznym świadkiem, a może w niektórych wypadkach uczestnikiem opisywanych przez siebie wydarzeń; natomiast Herodian żył w okresie panowania kolejnych cesarzy z dynastii Sewerów, gdy pamięć o działaniach Septymiusza Sewera była jeszcze „świeża”).

Lucjusz Kasjusz Dion (*Lucius Cassius Dio Cocceianus*), autor *Historii rzymskiej*, pierwszego z naszych źródeł, urodził się około 163 r. n.e. w małoazjatyckiej Nikai (łac. *Nicea*, dziś Iznik

dek, D. Janiszewska, U. Świdorska-Włodarczyk, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005, s. 21–26.

⁵ Ponieważ artykuł ten jest pokłosiem referatu wygłoszonego podczas konferencji „*Gloria Victims – konflikt w świecie człowieka | człowiek w świecie konfliktu*” zorganizowanej przez koło naukowe *KreaTyVni* na Wydziale Filozofii i Socjologii UMCS w Lublinie, przy jego pisaniu zdecydowałem się trochę szerzej i bardziej szczegółowo nakreślić tło historyczne prowadzonych przez Septymiusza Sewera konfliktów. Krok ten podyktowany był chęcią uczynienia artykułu łatwiej zrozumiałym dla czytelnika, który wcześniej nie miał styczności z tym zagadnieniem.

w Turcji). Jego *praenomen* (*Lucius*) znane nam jest dzięki publikacji dyplomu wojskowego z *Iconium* (dziś Konya) w Galacji, a jego przydomek (*Cocceianus*), często powtarzany w nowożytnych pracach, został dodany do jego imienia w czasach bizantyńskich⁶. W swoim dziele przedstawił on historię Wiecznego Miasta od mitycznego Eneasza do 229 r. n.e., opierając się na znanych i dostępnych ówczesnie źródłach gdy pisał o wczesnych dziejach Rzymu oraz wykorzystując własne wspomnienia do opisu czasów panowania Kommodusa i dynastii Sewerów, w związku z czym jego narracja miejscami ociera się o sferę pamiętnikarstwa⁷. Jako przedstawiciel senatu reprezentował on jego punkt widzenia i stronę w konflikcie z cesarzem, jakkolwiek był zwolennikiem jednowładztwa, nieprzywiązującym większej wagi do wartości republikańskich⁸. Rządom Septymiusza Sewera poświęcił Kasjusz Dion cztery księgi (LXXIV–LXXVII), na kartach których opisał konflikty zewnętrzne w jakich brało udział Cesarstwo w okresie rządów afrykańskiego cesarza.

Autorem drugiego dzieła wykorzystanego przy pisaniu niniejszego artykułu był Herodian (*Herodianus*)⁹, na którego temat posiadamy niestety niewiele informacji. Wydaje się, że jego składająca się z ośmiu ksiąg *Historia cesarstwa rzymskiego* powstała po 244 r. n.e., za rządów cesarza Filipa Araba bądź nawet Decjusza. Choć w zamyśle autora miała to być chronologiczna prezentacja wydarzeń za rządów kolejnych cesarz po-

⁶ PIR² C, nr 492; *Roman Military Diplomas*, vol. II: 1978–1984, ed. Roxan M.M., London 1985, II, nr 133; E. Wipszycka, *Historiografia antyczna*, [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, t. I/II: *źródłoznawstwo starożytności klasycznej*, red. E. Wipszycka, PWN, Warszawa 2001, s. 83. Bogatą literaturę na temat Kasjusza Diona zebrał i zestawiał L. Mrozewicz, *Wstęp*, [w:] *Kasjusz Dion. Księgi flawijskie (Historia rzymska LXV–LXVII)*, red. S. Dworacki, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011, s. 7 przyp. 1.

⁷ Porównaj: *Dio's Roman History*, vol. IX: ks. LXXI–LXXX, trans. Cary E., Cambridge (Massachusetts)-London 1955, 76.4.1–3 (cytowane dalej jako: Cass. Dio); 77.17.1.

⁸ E. Wipszycka, *Historiografia antyczna*, dz. cyt., s. 83–84.

⁹ PIR² H, nr 160.

cząwszy od Kommodusa¹⁰, to zdaniem nowożytnych uczonych praca ta okazała się wyliczeniem głównych wydarzeń z życia i rządów poszczególnych władców¹¹. O biegu wydarzeń, jego zdaniem, decydowała osobowość panujących¹². Ponieważ autor zrezygnował z krytycznej oceny źródeł, popełnia rażące pomyłki¹³, praktycznie nie uznaje chronologii (poza informacją o czasie trwania rządów cesarzy), a terminologię fachową podaje błędnie albo jej nie używa; stąd badacze stanowczo zalecają ostrożność przy korzystaniu z pracy Herodiana. Pogodzić się jednak należy z tym, że jest dla nas jedynym źródłem dla tych wydarzeń, o których milczą Kasjusz Dion i inni historycy¹⁴.

Pierwszą wojną zewnętrzną poprowadzoną przez Septymiusza Sewera była ekspedycja, w trakcie której cesarz wyprawiał się na wasalne państewka położone na pograniczu rzymsko-partyjskim¹⁵. Kampania ta, przez oficjalną propagandę cesarską określana jako *expeditio felicissima Mesopotamena*, we współczesnej historiografii nosi nazwę pierwszej wojny

¹⁰ *Herodian in Two Volumes*, trans. Whittaker C.R., Cambridge (Massachusetts)-London 1969-1970 = *Herodian, Historia Cesarstwa Rzymskiego*, tłum. Piotrowicz L., Wrocław 2004, 1.1 (cytowane dalej jako: Hdn.).

¹¹ K. Korus, *Historiografia za Cesarstwa*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej*, t. 2, red. H. Podbielski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005, s. 121; E. Wipszycka, *Historiografia antyczna*, dz. cyt., s. 70.

¹² E. Wipszycka, *Historiografia antyczna*, dz. cyt., s. 70.

¹³ Opisując starcie pomiędzy siłami Septymiusza Sewera a Pesceniusza Nigra pod Ipsos, Herodian porównał je do stoczonej w 333 r. p.n.e. bitwy armii Aleksandra Wielkiego z siłami Perskimi dowodzonymi przez Dariusza. W tym miejscu grecki historyk błędnie podał, że była to ostatnia bitwa Dariusza, po przegraniu której został pojmany przez Aleksandra (Hdn. 3.4.). Informację tę badacze uznają za kompromitację Herodiana jako historyka.

¹⁴ K. Korus, *Historiografia za Cesarstwa*, dz. cyt., s. 121-122.

¹⁵ Na temat tej kampanii por: T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 42; M. Cary, H. H. Scullard, *Dzieje Rzymu*, t. 2, PWN, Warszawa 2001, s. 300-301; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 115-117; F. Millar, *The Roman Near East 31 B.C.-A.D. 337*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)-London 1996, s. 121; M. Sartre, *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e.-235 r. n.e.)*, Ossolineum, Wrocław 1997, s. 57-58; K. Królczyk, *Propagatio Imperii. Cesarstwo Rzymskie a świat zewnętrzny w okresie rządów Septymiusza Sewera (193-211 r.)*, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, Poznań 2014, s. 31-67.

partyjskiej¹⁶. Jej bezpośrednią przyczyną, według przekazu Kasjusza Diona, miał być atak Osroenów i Adiabenów na miasto *Nisibis* (dziś Nusaybin w Turcji) położone w Osroenie (*Osrhoene*) w północnej części Mezopotamii¹⁷. Od czasów wyprawy partyjskiej cesarza Lucjusza Werusa państwo to znajdowało się w orbicie wpływów rzymskich, w związku z czym w samym *Nisibis* – jak i innych miejscach – pojawiły się rzymskie garnizony, które teraz stały się obiektami nieprzyjacielskiej agresji¹⁸. Atakującym, jak podaje historyk z Nikai, udało się wziąć do niewoli nieznaną liczbę rzymskich żołnierzy oraz zdobyć łupy¹⁹. W związku z tym, wczesną wiosną 195 roku, zapewne w okolicach Zeugmy, wojska rzymskie przekroczyły granicę na Eufracie opuszczając terytorium *Imperium Romanum* i wkraczając na obszary nieprzyjaciół²⁰. Maszerujący przez pustynne obszary żołnierze armii ekspedycyjnej zмагаć się musieli z ekstremalnie trudnymi warunkami klimatycznymi – palące słońce, brak wody oraz burze piaskowe przyczyniły się do znacznego przereźdzenia rzymskich szeregów. Przed śmiercią z pragnienia ocaliło Rzymian niespodziewane pojawienie się wody, ale żołnierze – dopóki sam cesarz nie kazał sobie podać kubka i nie napełnił go wodą, którą natychmiast wypił – mieli obawy odno-

¹⁶ *L'Annee Epigraphique*, Paris 1888–, 1971.476 (cytowane dalej jako: AE)=AE 1985.829; AE 1895=*Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, Berlin 1892–, 1916 9098 (cytowane dalej jako: ILS); M. P. Speidel, *Valerius Valerianus in Charge of Septimius Severus' Mesopotamian Campaign*, "Classical Philology" 1985, vol. 80, s. 321–326; V. Rosenberger, *Bella et expeditiones. Die antike Terminologie der Kriege Roms*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1992, s. 112–113.

¹⁷ Cass. Dio 75.1.2.

¹⁸ J. Sturm, s.v. *Nisibis*, *Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* XVII, 1936, kol. 735; K. Kessler, s.v. *Nisibis*, *Brill's New Pauly. Encyclopedia of the Ancient World*, vol. IX, Leiden-Boston 2009, kol. 777–779. Wyprawa partyjska Lucjusza Werusa: M. Sartre, *Wschód rzymski*, dz. cyt., s. 54–55; A. R. Birley, *Marcus Aurelius. A biography*, Routledge, London-New York 2001, s. 123–145.

¹⁹ Cass. Dio 75.1.2–3.

²⁰ Cass. Dio 75.2.1; M. A. Speidel, *Ein Bollwerk für Syrien. Septimius Severus und die Provinzordnung Nordmesopotamiens im dritten Jahrhundert*, [w:] *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der hohen Kaiserzeit*, red. M. A. Speidel, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2009, s. 181; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 115.

śnie do jej jakości i nie chcieli jej pić²¹. Ostatecznie, mimo wielkich trudności, rzymskie oddziały zdołały dotrzeć do położonego zaledwie 80 kilometrów od Tygrysu miasta *Nisibis*, opanowując zapewne po drodze Edesę – rezydencję Abgara IX (*L. Aelius Aurelius Septimius Abgarus*), władcy Osroeny. Choć szybko zawarto z nim układ pokojowy, to jednak pozbawiono go władzy nad znaczną częścią terytorium²². Na tym etapie kampanii Septymiusz Sewer zatrzymał się w *Nisibis*, czyniąc z tego miasta swą kwaterę główną, a dalsze prowadzenie działań wojennych zlecił trzem swoim oficerom – Tytusowi Sekstusowi Lateranusowi (*Ti. Sextius Magius Lateranus*)²³, Tyberiuszowi Klaudiuszowi Kandydowi (*Tib. Claudius Candidus*)²⁴ oraz Letusowi (*Laetus*)²⁵, pomiędzy których podzielił oddziały armii ekspedycyjnej. Siły te, wysłane w trzech różnych kierunkach, w krótkim czasie odniosły znaczne sukcesy – spustoszone nieprzyjacielskie terytoria, zadając barbarzyńcom poważne straty i zajmując ich miasta, co było powodem wielkiej dumy cesarza²⁶. Możliwe, że Rzymianie zdołali wówczas opanować terytorium rozciągające się pomiędzy *Nisibis* a Tygrysem²⁷. W dalszym toku kampanii armia ekspedycyjna ponownie została podzielona na trzy kolumny pod rozkazami Letusa, Publiusza

²¹ M. A. Speidel, *Ein Bollwerk für Syrien*, dz. cyt. s. 208 zdarzenie to porównuje do „cudu deszczu” (*Regenwunder*) uwiecznionego na Kolumnie Marka Aureliusza w Rzymie. Niespodziewana ulewa, jaka nadeszła w czasie jednej z bitew toczonych z Kwadami, ocalić miała rzymskie oddziały przed pewną zagładą; por.: Cass. Dio 72(71).8–10, M. Ziółkowski, „Cud deszczu” w 172 r. i chrześcijaństwo, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1992, z. 27, s. 89–95.

²² Cass. Dio 75.2.2–3; PIR² A, nr 8; M. A. Speidel, *Ein Bollwerk für Syrien*, dz. cyt., s. 182; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 115; K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 47.

²³ PIR² S, nr 669; D. Okoń, *Severi et senatores. Polityka personalna cesarzy dynastii Sewerów wobec senatorów w świetle badań prozopograficznych (193–235 r. n.e.)*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009, s. 35.

²⁴ PIR² C, nr 823; D. Okoń, *Severi et senatores*, dz. cyt., s. 30.

²⁵ Być może tożsamy z Juliuszem Letusem (*Iulius Laetus*), co jednak nie jest do końca pewne, porównaj: PIR² L, nr 69 i PIR² I, nr 373; K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 45 wraz z przyp. 111–112.

²⁶ Cass. Dio 75.2.2–3.

²⁷ K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt. s. 47.

Korneliusza Anullina (*P. Cornelius Anullinus*)²⁸ i bliżej nam nieznanego Probusa (*Probus*)²⁹. Siły te, nie bez znacznego wysiłku, najechały na terytoria Ἀρχην – pod tym słowem, w zniekształconym przekazie Kasjusza Diona, badacze postrzegają Adiabene, co oznacza, że oddziały rzymskie najprawdopodobniej przeszły na drugą stronę Tygrysu³⁰. W tym samym czasie rezydujący w *Nisibis* cesarz przyjął poselstwo Arabów, którzy, nie otrzymawszy wsparcia od swoich sąsiadów w walce z Rzymianami, zdecydowali się prosić o pokój, jednak układu takiego nie zawarto³¹.

W efekcie odniesionych na wschodzie sukcesów cesarz uzyskał możliwość zreorganizowania tego odcinka pogranicza. Na wschód od dawnej granicy rzymskiej na Eufracie utworzone zostały dwie nowe prowincje (*Oshroena* i *Mesopotamia*, o czym szerzej w dalszej części artykułu), których powstanie doprowadziło nie tylko do powiększenia powierzchni Imperium, ale także – w opinii samego Septymiusza Sewera – poprawiło bezpieczeństwo wschodniego pogranicza Rzymu, tworząc wał ochronny dla Syrii³². Pewnych wskazówek odnośnie do jednej z tych prowincji udziela nam Kasjusz Dion, który po opisaniu kampanii przeciwko Adiabenom podaje informację, że Septymiusz Sewer nadał szczególne honory miastu *Nisibis*, zarząd nad którym powierzył niewymienionemu z nazwiska ekwicie³³. Człowiekiem tym był prawdopodobnie Tyberiusz Subatianus Akwila (*Tib. Subatianus Aquila*)³⁴, który, jak wynika z tekstu inskrypcji znalezionej w okolicach starożytnego *Pompeipolis* w Galacji, został pierwszym namiestnikiem nowej prowincji Mezopotamii w randze prefekta (*praefectus Mesopotamiae pri-*

²⁸ PIR² C, nr 1322; D. Okoń, *Severi et senatores*, dz. cyt., s. 31.

²⁹ D. Okoń, *Severi et senatores*, dz. cyt., s. 35–36; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 116–117.

³⁰ Cass. Dio 75.3.2; K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 48.

³¹ Cass. Dio 75.2.4.1.

³² Cass. Dio 75.3.2; M. A. Speidel, *Ein Bollwerk für Syrien*, dz. cyt., s. 209: „*Bollwerk für Syrien*”.

³³ Cass. Dio 75.3.2.

³⁴ PIR² S, nr 937.

mus)³⁵. Siedzibą namiestnika i jednocześnie stolicą tejże prowincji stało się właśnie *Nisibis*, które przez Septymiusza Sewera prawdopodobnie podniesione zostało do rangi kolonii (*colonia Septimia Nisibis*)³⁶. Kolejną rzymską prowincją utworzoną na wschodzie była Osroena (*provincia Osrhoena*). Jej oficjalna nazwa oraz nazwisko jej pierwszego namiestnika w randze prokuratora (*procurator Augusti*), ekwity Gajusza Juliusza Pakatianusza (*C. Iulius Pacatianus*), znane są z tekstu inskrypcji odkrytej w miejscowości Kizilburc w Turcji³⁷. Człowiek ten, na polecenie samego Septymiusza Sewera (*ex auctoritate Imperatoris*), w ramach organizacji nowej prowincji dokonał dokładnego wytyczenia granicy pomiędzy terytorium rzymskim a pozostawionymi pod władzą dotychczasowego króla Abgara IX skrawkami jego królestwa (*regnum Abgari*) wokół Edessy³⁸. Zachowany tekst inskrypcji z Vienny (*Vienna*), również wzmiankujący Pakatianusza jako namiestnika Osroeny informuje nas dodatkowo, że urzędnik ten być może równocześnie był dowódcą w randze prefekta jednego z legionów partyjskich (prawdopodobnie *I Parthica*)³⁹.

Omawiając przyczyny opisanej powyżej kampanii wojsk rzymskich na wschodzie, Kasjusz Dion stwierdza, że za decyzją cesarza o wyruszeniu przeciwko wasalnym państewkom na pograniczu rzymsko-partyjskim, poza atakami barbarzyńskich lu-

³⁵ AE 1979.625; M. A. Speidel, *Ein Bollwerk für Syrien*, dz. cyt., s. 184–191.

³⁶ J. Sturm, s.v. *Nisibis*, dz. cyt., kol. 737; K. Kessler, s.v. *Nisibis*, kol. 778.

³⁷ AE 1984.919; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 115. Na temat Pakatianusza por: PIR² I, nr 444; A. Stein, s.v. *Iulius* (nr 373), *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* X, 1917, kol. 684–685, H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, vol. II, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1960, s. 605–610.

³⁸A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 115; K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 55–56. Innego zdania jest T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 46, który wyraził pogląd, że króla Abgara zdetronizowano, czyli najwyraźniej zlikwidowano i wchłonięto jego królestwo.

³⁹ *Corpus Inscriptionum Latinarum, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae editum*, Berlin 1863–, XII 1856 (cytowane dalej jako CIL)=AE 1960.247=ILS 1353; A. Stein, s.v. *Iulius* (nr 373), kol. 684; K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 56; M.A. Speidel, *Ein Bollwerk für Syrien*, dz. cyt., s. 191–199.

dów na rzymskie garnizony, stało także nieodparte pragnienie Septymiusza Sewera do zdobycia sławy⁴⁰. Podana w tym miejscu przez greckiego historyka informacja jest jednoznacznym zarzutem pod adresem cesarza, jednak jego krytyczny stosunek do kampanii partyjskiej Lepcycjanina daje się zauważyć także w dalszej części narracji. Otóż, dokonując podsumowania kampanii z 195 roku, Kasjusz Dion wyraża pogląd, że choć Rzym odniósł zwycięstwo, to podbite terytoria stały się zarzewiem nowych konfliktów, które okazały się dla państwa niezwykle kosztowne⁴¹. Z takiej lektury źródła można by wnioskować, że dla historyka z Nikaii konflikt ten był efektem prywatnych interesów cesarza, który szukał tylko pretekstu do wojny, zwycięstwem w której zapewniłby sobie upragnioną sławę. Zauważyć jednak warto, że podobny motyw postępowania Kasjusz Dion przypisał cesarzowi Trajanowi (*M. Ulpus Traianus*), opisując jego kampanię przeciwko Partom z 113 roku⁴². Fakt ten zdecydowanie osłabia wymowę tekstu i prowadzi do konstatacji, że mógł to być zwykły topos literacki. Poza tym pożądanie sławy, zwłaszcza wojennej, było dla cesarzy czymś naturalnym i oczywistym⁴³. Jak się jednak wydaje, słów Kasjusza Diona nie możemy całkowicie zignorować, gdyż – jak słusznie zauważył A.R. Birley – w danym momencie Septymiusz Sewer potrzebował sukcesów w wojnie z wrogiem zewnętrznym, by choć po części zatrzeć w społeczeństwie pamięć o trwających od 193 roku walkach z przeciwnikami wewnętrznymi i o wojnie domowej, które w Rzymie od zawsze postrzegane były negatywnie⁴⁴. Zakończona sukcesem kampania wojenna na wschodzie została przez starożytnego autora oceniona negatywnie,

⁴⁰ Cass. Dio 75.1.1.

⁴¹ Cass. Dio 75.3.3.

⁴² Cass. Dio 68.17.1.

⁴³ K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 36.

⁴⁴ A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 115. Na temat wojny domowej w Rzymie w latach 193–197 por: D. Janiszewska, *Wojna domowa w Rzymie w latach 193–197*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt.; D. Janiszewska, *Wojna domowa w Rzymie w latach 193–197 w relacji i ocenie*, dz. cyt., s. 21–26; T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 33–45.

jako konflikt, który rozpoczął całą serię wyniszczających wojen z Partią. Taka uwaga, w kontekście wcześniejszych zarzutów, poczytana by być mogła jako bardzo negatywna ocena działań cesarza, jednak jak zauważył znawca twórczości Kasjusza Diona, Brytyjczyk Fergus Millar, fragment ten powstał w 218 lub 219 roku, gdy historyk znał już konsekwencje działań Sewera na wschodzie. W związku z tym uwaga ta nabiera zupełnie nowego znaczenia, w kontekście którego nie jest już ona pozbawiona sensu⁴⁵.

Pokój na wschodzie, zgodnie ze wspomnianą wzmianką Kasjusza Diona, okazał się krótkotrwały i już w roku 197 cesarz musiał ponownie skupić swą uwagę na tej części Imperium. Wojenne kroki przeciwko Rzymowi podjęli Partowie pod wodzą króla Wolegezesa V, z rozkazu którego zebrali znaczne siły i wkroczyli na terytorium rzymskie, opanowując większą część prowincji Mezopotamii oraz rozpoczynając oblężenie *Nisibis*. Obrońcy, dowodzeni przez znanego nam już z wydarzeń z roku 195 Letusa, pomimo swego beznadziejnego położenia zdołali stawić na tyle skuteczny opór, że utrzymali miasto do przybycia odsieczy⁴⁶. Rozpoczęta w ten sposób przez Partów nowa wojna na wschodnich rubieżach Cesarstwa rzymskiego w propagandzie imperialnej określana była jako *secunda Parthica felicissima expeditio* bądź też w krótszej formie – jako *expeditio Parthica*⁴⁷. Dowodzona osobiście przez Septymiusza Sewera armia, zmierzając na pomoc obleżonym w *Nisibis* oddziałom, podobnie jak dwa lata wcześniej przemaszerowała przez należące do króla Abgara IX terytoria wokół Edessy. Władca ten, zapewne w tym właśnie momencie – oddając Rzymianom w roli zakładników swoje dzieci – potwierdził, że pozostaje wierny swym wcześniejszym zobowiązaniom sojuszniczym. Co więcej,

⁴⁵ Cass. Dio 75.3.3; F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford University Press, Oxford 1964, s. 141, który powstanie tego fragmentu datuje na lata 218 lub 219. Obecnie w nauce przeważać zaczyna pogląd, że księgi poświęcone okresowi rządów dynastii Sewerów powstały nieco później, bo ok. 223 r. n.e.: L. Mrozewicz, *Wstęp*, dz. cyt., s. 11.

⁴⁶ Cass. Dio 76(75).9.1.

⁴⁷ AE 1957.123; CIL VI 30720=ILS 2186; V. Rosenberger, *Bella et expeditiones*, dz. cyt., s. 115.

oddał pod rozkazy rzymskiego cesarza duży oddział łuczników, co w obliczu nadchodzącego rozstrzygnięcia konfliktu rzymsko-partyjskiego było wielce wymownym gestem o znaczeniu zarówno politycznym, jak też – a może zwłaszcza – militarnym⁴⁸. Prawdopodobnie na tym etapie kampanii doszło także do zawarcia układu pokojowego z Armenią, której władca, obawiając się rzymskiej agresji, wysłał do obozu Rzymian posłów, którzy na ręce cesarza złożyć mieli hojne podarki, w tym także pieniądze⁴⁹.

Gdy siły rzymskie ostatecznie dotarły pod *Nisibis*, okazało się, że oddziały partów odstąpiły od oblężenia miasta i wycofały się na własne terytorium⁵⁰. Odzyskanie chwilowo utraconych obszarów prowincji Mezopotamii można uznać za pierwszy w tej wojnie sukces Rzymian, których oddziały być może na krótko wkroczyły także do Adiabeny⁵¹. W tym czasie, z myślą o dalszych działaniach wojennych, Rzymianie rozpoczęli na Eufracie budowę znacznych rozmiarów flotylli rzecznej, której okręty – niezwykle szybkie i doskonale przystosowane do warunków panujących na mezopotamskiej rzece – stanowić miały główny środek transportu dla rzymskich oddziałów⁵². Ukończywszy przygotowania do właściwej fazy ekspedycji partyjskiej rzymianie zaokrętowali ludzi i sprzęt, by na przełomie lata i jesieni 197 r. (prawdopodobnie we wrześniu lub październiku)⁵³, pod osobistym dowództwem Septymiusza Sewera uderzyć na centrum monarchii partyjskiej⁵⁴. Wojska rzymskie, przemiesz-

⁴⁸ Hdn. 3.9; T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 47; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 129.

⁴⁹ Hdn 3.9.

⁵⁰ Cass. Dio 76(75).9.3.

⁵¹ Hdn. 3.9, jednak jego przekaz o ataku wojsk Sewera na Arabię Szczęśliwą możemy z całą pewnością uznać za wytwór wyobraźni Herodiana, patrz: K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 78 przyp. 310.

⁵² Cass. Dio 76(75).9.3.

⁵³ K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 78.

⁵⁴ A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 129–130 zwrócił uwagę, że w przeciwieństwie do kampanii partyjskiej Lucjusza Werusa, który to pozostał w Syrii a dowodzenie ekspedycją powierzył swoim dowódcom, Sewer osobiście dowodził swoim żołnierzami. Por. także: M. Sartre, *Wschód rzymski*, dz. cyt., s. 54–55.

czając się wzdłuż Eufratu, następnie wykorzystując Kanał Królewski łączący Eufrat z Tygrysem, szybko dotarły do centrum monarchii Arsacydów⁵⁵. Rzymianom udało się bez walk zająć Seleucję (*Seleukaia*) oraz Babilon, ponieważ Partowie zdecydowali się ewakuować większość swoich miast⁵⁶. Wojska rzymskie bezwzględnie pustoszyły zdobyte obszary Partii, paląc napotkane po drodze wsie i uprowadzając bydło⁵⁷, jednak ich nadrzędnym celem był Ktezyfont, stolica królestwa Arsacydów. Jej obroną kierował osobiście król Wologezes, jednak po krótkich walkach partyjska metropolia została wzięta szturmem, choć pokonany Arsacyda zdołał uniknąć pojmania i wycofał się w głąb własnego terytorium. Zdobyte przez Rzymian miasto zostało splądrowane, a jego mieszkańcy – poza stoma tysiącami wziętych do niewoli – wymordowani. W posiadaniu zdobywców znalazł się także bogaty w pieniądze, kosztowności oraz klejnoty skarbiec królewski Arsacydów⁵⁸. Rzymskie zwycięstwo nad Partią (*victoria Parthica*) ogłoszono 28 stycznia 198 r., na gruzach Ktezyfontu, tuż po zajęciu miasta⁵⁹. Cesarz nie zdecydował się na kontynuację pościgu za zbiegłym Wologezesem, gdyż jak podaje Kasjusz Dion, nie dysponował odpowiednimi informacjami wywiadowczymi oraz zapasami niezbędnymi do kontynuowania kampanii. Zamiast tego Septymiusz Sewer zdecydował się na opuszczenie Ktezyfontu i skierował armię w kierunku rzymskiego terytorium. Marsz powrotny, ze względu na trudności aprowizacyjne, odbywał się jednak inną trasą, a część wojsk wysłano łodziami i lądem w górę Tygrysu⁶⁰.

Decyzja Septymiusza Sewera o opuszczeniu Ktezyfontu oraz o zaniechaniu okupacji Partii była powodem ubolewań Ka-

⁵⁵ O szybkich postępach Rzymian informuje Cass. Dio 76(75).9.3, natomiast Hdn. 3.9 podaje coś zupełnie przeciwnego twierdząc, że wojska rzymskie posuwały się powoli.

⁵⁶ Cass. Dio 76(75).9.3.

⁵⁷ Hdn. 3.9.

⁵⁸ Cass. Dio 76(75).9.4; Hdn. 3.9.

⁵⁹ K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 80; M. Sartre, *Wschód rzymski*, dz. cyt., s. 58; T. Kotula, *Septymiusz Sewer*, dz. cyt., s. 48; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 130.

⁶⁰ Cass. Dio 76(75).9.4-5.

sjusza Diona, który zarzucił cesarzowi nie tylko brak energicznych działań i zainteresowania pojmaniem Wologezesa, lecz także zachowanie się w taki sposób, jakby plądrowanie barbarzyńskiej ziemi było wyłącznym celem jego wyprawy. Tym stwierdzeniem starożytny historyk zaprzeczył jednak własnej uwadze, że za decyzją cesarza stały problemy z aprowizacją wojska oraz nieznamość terytoriów, na których miałyby się toczyć dalsza kampania⁶¹. Słusznie więc działania Lepcycanina ocenił Tadeusz Kotula, który zauważył, że posunięcie to było wyrazem trzeźwej oceny sytuacji oraz realizmu rzymskiego Imperatora, którego chłodna kalkulacja nie dopuszczała „*pochodów na Moskwę*”⁶². Kampanię partyjską za sukces uznał natomiast Herodian⁶³, choć należy pamiętać, że opisując jej przyczyny, nie wypowiadał się on zbyt przychylnie o Septymiuszu Sewerze, twierdząc, że podjął on decyzję o rozpoczęciu wojny, ponieważ pragnął chwały ze zwycięstwa odniesionego w konflikcie z wrogiem zewnętrznym, dzięki czemu mógłby zażreć w społeczeństwie rzymskim nieprzyjemne wspomnienia o wojnie domowej z lat 193–197. Uwaga ta była jednak wielce krzywdząca dla cesarza z Lepcis Magna, gdyż pamiętamy, że to Partowie byli w tym konflikcie stroną atakującą, w związku z czym ekspedycja partyjska była jedynie zdecydowaną reakcją na zaistniałą sytuację i powstałe na wschodzie Imperium zagrożenie⁶⁴.

Zakończenie kampanii przeciwko Partii nie oznaczało jednak końca rzymskich działań militarnych na wschodnich rubieżach Imperium. W roku 198 rzymskie oddziały przemaszerowały przez Mezopotamię i dwukrotnie obległy rządzone przez króla Barsemiusza (*Barsemias*) miasto Hatra⁶⁵. Położone na szczy-

⁶¹ Cass. Dio 76(75).9.4; F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, dz. cyt., s. 143.

⁶² T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 50.

⁶³ Hdn. 3.10.

⁶⁴ Hdn 3.9; Cass. Dio 76(75).9.1.

⁶⁵ Cass. Dio 76(75).10.1; PIR² B, nr 58. Niezwykle trudno jest pogodzić dotyczące oblężeń Hatry przekazy autorstwa Kasjusza Diona (Cass. Dio 76(75).10.1–3 i 76(75).11.1–12.5) z informacjami zawartymi w dziele Herodiana (Hdn. 3.9), co uniemożliwia poznanie właściwej chronologii i datacji kampanii oraz liczby oblężeń Hatry (jedno lub dwa). M. Sartre, *Wschód rzymski*, dz. cyt., s. 58 sugeruje,

cie wysokiej góry i otoczone solidnymi murami obronnymi miasto stawiało zdecydowany opór wojskom rzymskim⁶⁶. Szturmujący miasto żołnierze znaleźli się pod gradem strzał obrońców, którzy dodatkowo zrzucali w tłum nacierających gliniane pojemniki wypełnione jadowitymi owadami, które żądając dotkliwie raniły atakujących. W wyniku natarcia Rzymianie utracili znaczną ilość żołnierzy, którzy zostali zabici bądź odnieśli rany. Zniszczone także zostały ich maszyny oblężnicze. Co więcej, ekstremalne warunki pogodowe, a zwłaszcza nadmierny żar oraz duszące powietrze powodowały, że znaczna część żołnierzy rozchorowała się i umarła. Widząc to, cesarz podjął decyzję o przerwaniu oblężenia i wycofał się na rzymskie terytorium, prawdopodobnie do *Nisibis*⁶⁷. Tam też, budując nowe maszyny oblężnicze oraz gromadząc odpowiednie zapasy żywności, Rzymianie przygotowywali się do drugiej próby zdobycia miasta. Z przekazu autorstwa Kasjusza Diona wiemy, że drugie oblężenie trwało niemal trzy pełne tygodnie, dokładnie równe 20 dni⁶⁸. Ataki Rzymian i tym razem nie dały pożądanego rezultatu. Obrońcy, celnymi strzałami z łuków oraz specjalnych machin miotających pociski, z daleka razili żołnierzy rzymskich próbujących podejść pod mury miasta. Na zbliżające się rzymskie wieże oblężnicze wylewana była nafta, po podpaleniu której większość machin oblężniczych wraz z załogami spłonęła. Dodatkowo, oddziały hatreńskiej jazdy skutecznie nękały oblegających, przeprowadzając szybkie, niespodziewane i skuteczne wypadki na grupy rzymskich żołnierzy plądrujących okolice w poszukiwaniu pożywienia⁶⁹. Ostatecznie siłom rzymskim udało się dokonać wyłomu w murach obronnych Ha-

że pierwsze oblężenie miało miejsce w 198 r., a drugie w 199 r, jednak A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 130–133, T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 48–49; F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, dz. cyt., s. 143 oraz K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 97 są zdania, że oba oblężenia dzielił niewielki przedział czasowy i że miały one miejsce w 198 r.

⁶⁶ Na temat murów Hatry por.: Hdn. 3.9; D.B. Campbell, *Between Rome and Parthia. The desert city of Hatra*, *Ancient Warfare* II.5, 2008, s. 42–46.

⁶⁷ Cass. Dio 76(75).10.1; Hdn. 3.9; K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 98.

⁶⁸ Cass. Dio 76(75).13.1.

⁶⁹ Cass. Dio 76(75).11.2–4.

try, jednakże gdy żołnierze gotowi byli wdrzeć się do miasta, otrzymali od cesarza wyraźny rozkaz odwrotu. Jak twierdzi Kasjusz Dion, za decyzją Septymiusza Sewera stała chęć zapobieżenia splądrowaniu miasta – będącego ośrodkiem kultu bogactwa Szamasza oraz nadzieja, że obrońcy Hatry z własnej woli zdecydują się prosić o pokój⁷⁰. Stało się jednak inaczej. Obrońcy nie tylko nie poprosili o rozejm, lecz wykorzystując dzień przerwy w walkach, zdołali załatać wyrwę w murach obronnych. Widząc to, cesarz zdecydował się zdobyć miasto szturmem, jednak w tym momencie pochodzący z Europy żołnierze, którzy otrzymali rozkaz do ataku, odmówili jego wykonania a wysłani w ich miejsce Syryjczycy zostali odparci ponosząc przy tym znaczne straty⁷¹.

Reakcja cesarza na ujawniające się buntownicze nastroje wśród żołnierzy była szybka i zdecydowana. Trybun gwardii pretoriańskiej Juliusz Kryspus (*Iulius Crispus*), który – cytując fragmenty *Eneidy* Wergiliusza – krytykował sposób prowadzenia oblężenia, został skazany na śmierć. Podobny los spotkał znanego nam już Letusa, zasłużonego dowódcę obrony *Nisibis*, który był wielce popularny wśród żołnierzy i który mógł zagrozić pozycji samego cesarza⁷². Choć informacje o powyższych egzekucjach przez Kasjusza Diona umieszczone zostały przy okazji opisu pierwszego oblężenia Hatry, to wydaje się, że należy je raczej łączyć z drugim oblężeniem miasta oraz informacjami o niesubordynacji żołnierzy⁷³. Egzekucje musiały odnieść pożądaną skuteczną i doprowadzić do przywrócenia dyscypliny w rzymskich szeregach, ponieważ źródła nie podają więcej informacji o podobnych problemach. Mimo to bunt oraz ponawiane bez efektów ataki na Hatrę spowodowały, że cesarz postanowił ostatecznie przerwać oblężenie i zdecydował się wycofać się natychmiast w kierunku Palestyny⁷⁴.

⁷⁰ Cass. Dio 76(75).12.1–2.

⁷¹ Cass. Dio 76(75).12.3.

⁷² Cass. Dio 76(75).10.2–3; PIR² I, nr 286.

⁷³ K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 100. A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 131 łączy obie egzekucje z pierwszym oblężeniem Hatry.

⁷⁴ Cass. Dio 76(75).13.1.

Choć miasto nie zostało zdobyte, to wydaje się, że między Septymiuszem Sewerem a Barsemusem doszło do zawarcia układu, w wyniku którego Hatra dostała się pod zwierzchnictwo rzymskie. W czasie panowania Sewera Aleksandra, gdy wschodnim prowincjom Cesarstwa groził najazd władcy perskiego Ardaszira, miasto to znajdowało się po stronie rzymskiej i było połączone z Imperium rodzajem sojuszu. Co więcej, z tekstu odkrytej w Hatrze inskrypcji wynika, że za rządów cesarza Gordiana na obszarze miasta stacjonował rzymski oddział wojsk pomocniczych *cohors IX Maurorum Gordiana*⁷⁵. Można więc przypuszczać, że wysiłki Sewera zmierzające do podporządkowania Hatry nie okazały się bezowocne.

Podobnie jak w przypadku poprzednich kampanii Septymiusza Sewera opisanych przez starożytnych historyków, dysponujemy jedynie krótkimi wzmiankami pozwalającymi nam domyślić się, jak działania te były przez nich postrzegane. Zauważyć można, że w opinii Kasjusza Diona, za decyzją o oblężeniu Hatry kryły się prywatne motywy, mianowicie cesarz miał się źle czuć ze świadomością, że udało mu się podbić i podporządkować Rzymowi tak wiele innych miejsc, gdy położona pomiędzy nimi Hatra wciąż pozostawała poza jego wpływami. W tym samym miejscu historyk z Nikai zauważa wprost, że próby podporządkowania tego miasta wiązały się z olbrzymimi wydatkami finansowymi oraz utratą znacznych ilości sprzętu i żołnierzy⁷⁶. Taki układ tekstu nie wydaje się być przypadkowy. Możliwe, że w powyższym fragmencie Kasjusz Dion dał wyraz swej dezaprobaty motywowanymi prywatnymi pobudkami działaniom cesarza, za które zapłacić musiało całe państwo. Natomiast Herodian, w swej ocenie działań Septymiusza Sewera, jest niezwykle oszczędny. Podsumowując wszelkie kampanie cesarza na wschodzie stwierdził, że zakończyły się one sukcesem i przeszedł do opisu wydarzeń, jakie miały miejsce w Rzymie po powrocie panującego do stolicy państwa⁷⁷.

⁷⁵ AE 1958.239; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 133; K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 101–102.

⁷⁶ Cass. Dio 76(75).11.1.

⁷⁷ Hdn. 3.10.

Ostatnią poprowadzoną osobiście przez cesarza wyprawą była kampania w Brytanii (208–211 r. n.e.), której oficjalna nazwa przekazana nam przez źródła epigraficzne brzmiała *expeditio Britannica* bądź też *expeditio felicissima Britannica*⁷⁸. Jak podają Herodian i Kasjusz Dion, decyzja cesarza o wyprawie do tej odległej rzymskiej prowincji motywowana była chęcią odcierania skłóconych synów od zbytku i rozpustnego życia w Rzymie poprzez udział w kampanii i życie w surowych warunkach wojskowego obozu. Co więcej, cesarz miał świadomość, że pogrążone w beczynności wojsko słabnie, więc ekspedycja ta miała utrzymać zdolności bojowe armii. Jednak głównym powodem podjęcia wyprawy miała być żądza sławy⁷⁹.

Rzymianie uderzyli na Kaledonię, jednak od samego początku napotkali trudności związane z koniecznością wycinania lasów, wyrównywania wzniesień i budowy mostów nad rzekami w celu umożliwienia przejścia wojskom⁸⁰. Postępując naprzód, Rzymianie ścierali się z niewielkimi grupkami „barbarzyńców”, jednak do decydującej bitwy nie doszło. Nieprzyjaciele woleli toczyć wojnę partyzancką, ukrywając się na bagnach i w lasach, spowalniając marsz Rzymian celowo pozostawionymi owcami i bydłem⁸¹. Kryjąc się na bagnach, zanurzeni w nich po głowy „barbarzyńcy” potrafili tam wytrzymać wiele dni, a chroniąc się w lasach, żywili się korą i korzeniami oraz pewnym specyfikiem, którego niewielka porcja likwidowała głód i pragnienie⁸². Z przekazu Kasjusza Diona wynika, że olbrzymich strat wojskom rzymskim przysporzyła partyzancka taktyka walki „barbarzyńców” atakujących maruderów bądź żołnierzy, którzy za bardzo oddalili się od głównych sił⁸³. Mimo

⁷⁸ CIL XIII 3496=ILS 9123; *The Roman Inscriptions of Britain*, vol. I: *Inscriptions on Stone*, ed. R.G. Collingwood, R.P. Wright, Oxford 1965, 1143=ILS 9124; V. Rosenberger, *Bella et expeditiones*, dz. cyt., s. 115.

⁷⁹ Hdn 3.13–14; Cass. Dio 77.11.1.

⁸⁰ Cass. Dio 77.13.1. W przekazie Herodiana, budowa kładek i mostów poprzedzała wtargnięcie wojsk rzymskich na tereny barbarzyńców, patrz: Hdn 3.14.

⁸¹ Hdn 3.14; Cass. Dio 77.13.2.

⁸² Cass. Dio 77.12.4.

⁸³ Cass. Dio 77.13.2.

tych trudności wojska rzymskie dotarły do północnych krańców wyspy, gdzie cesarz wraz z całą armią był świadkiem arktycznego fenomenu natury, jakim są dzień i noc polarna⁸⁴. Wydaje się, że wojska Sewera podczas tej kampanii dotarły na północ od Aberdeen, jak się zdaje w okolice zatoki Moray Firth⁸⁵. Najwyraźniej fakt, że Rzymianom udało się dotrzeć aż tak daleko, zmusił Kaledonów do zawarcia pokoju, gdyż Kasjusz Dion wspomina, że cesarz nie wrócił wcześniej do przyjaznej części wyspy, dopóki nie zmusił Brytów do pokoju, według którego „barbarzyńcy” mieli opuścić znaczną część zajmowanych przez siebie terenów⁸⁶. Traktat ten zapewne zmuszał „barbarzyńców” do zabezpieczenia umowy poprzez oddanie zakładników, na co może wskazywać obecność w rzymskim obozie żony *Argentocoxusa* (zapewne jednego z przywódców Brytów), której rozmowa z cesarzową Julią Domną (*Iulia Domna*) przytoczona została przez Kasjusza Diona⁸⁷.

Pokój z „barbarzyńcami” nie trwał jednak długo – plemiona szkockie już w następnym roku zbuntowały się, w związku z czym cesarz zmuszony był wysłać przeciwko nim armię, której wydał rozkaz zabijania każdego napotkanego na drodze Bryta⁸⁸. Tym razem jednak Septymiusz Sewer pozostał w obozie wojsk w miejscowości York, gdyż choroba uniemożliwiła mu udział w kampanii, nad którą dowództwo powierzył Karakalli. Ten jednak, jak podaje Herodian, skupił się na oczernianiu brata i zjednywaniu sobie żołnierzy, by w ten sposób zachować dla siebie jednowładztwo⁸⁹. Zapewne z tego powodu kampania 210 roku zakończyła się bez rezultatów i utrwalenia podbojów – zanosilo się na trzecią wyprawę w roku następnym, być może z

⁸⁴ Cass. Dio 77.13.4; T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 146.

⁸⁵ M. Cary, H. H. Scullard, *Dzieje Rzymu*, dz. cyt., s. 302; A. R. Birley, *The African Emperor*, dz. cyt., s. 181; K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 220.

⁸⁶ Cass. Dio 77.13.4.

⁸⁷ Cass. Dio 77.16.5; PIR² I, nr 663; T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 145–146.

⁸⁸ Cass. Dio 77.15.1–2. Wydając ten rozkaz cesarz miał zacytować fragment *Iliady* Homera.

⁸⁹ Hdn. 3.15.

udziałem samego Sewera, jednak na 4 lutego 211 roku cesarz zmarł⁹⁰.

Przekazy obu starożytnych historyków zawierają ważne informacje o kolejnych kampaniach Septymiusza Sewera wymierzonych przeciwko wrogom zewnętrznym. Dla historyka zajmującego się dziejami *Imperium Romanum* na przełomie II i III w. n.e. *Historia rzymska* Kasjusza Diona oraz *Historia cesarstwa rzymskiego* Herodiana to cenne i bodajże najważniejsze źródła literackie. Zawierają informacje, które pozwalają odtworzyć przebieg prowadzonych przez cesarza z Lepcis Magna kampanii wojennych. Ich lektura umożliwia także poznanie stosunku społeczeństwa rzymskiego do tych konfliktów. Jak mogliśmy się przekonać, obaj historycy zarzucali Septymiuszowi Sewerowi, że głównym motywem podejmowanych przez niego kampanii była żądza odniesienia wielkiego zwycięstwa i zdobycia sławy⁹¹. Niejednokrotnie kierowały cesarzem także prywatne motywy, takie jak złe samopoczucie Sewera wynikające z faktu, że choć na wschodzie podbił znaczne terytoria, oparła mu się Hatra, którą z tego powodu miał próbować zdobyć⁹². Z kolei kampania w Brytanii miała dojść do skutku dlatego, że cesarz, poprzez udział w niej jego synów, chciał ich odciągnąć od pełnego zbytków i rozpustnego życia w stolicy⁹³. Dostrzegając jednak prawdziwe przyczyny konfliktów, czyli atak barbarzyńców na *Nisibis* oraz oblężenie tego miasta przez Partów, które dały pretekst do rozpoczęcia *expeditio Mesopotamena* w roku 195 oraz *expeditio Parthica* w roku 197, a także chęć utrzymania wojsk w zdolności bojowej poprzez zaangażowanie ich w działania wojenne w Brytanii, historycy ci pokazują, że cesarz, podejmując decyzje o kolejnych wojnach, kierował się pobudkami racjonalnymi⁹⁴. Niemniej w *Historii*

⁹⁰ Cass. Dio 77.15.2; T. Kotula, *Septymiusz Sewerus*, dz. cyt., s. 146–147.

⁹¹ *Expeditio Mesopotamena*: Cass. Dio 76(75).1.1; *Expeditio Britannica*: Hdn 3.13–14; Cass. Dio 77.11.1.

⁹² Cass. Dio 76.11.1.

⁹³ Hdn 3.14.

⁹⁴ Atak barbarzyńców na *Nisibis*: Cass. Dio 76(75).1.2; oblężenie tego miasta przez Partów: Cass. Dio 76(75).9.1; utrzymanie sprawności wojsk poprzez zaangażowanie ich w kampanię w Brytanii: Cass. Dio 77.11.1.

rzymskiej Kasjusza Diona niejednokrotnie znajdujemy krytyczne uwagi na temat prowadzonych przez Septymiusza Sewera ekspedycji. Terytoria, przyłączone do Imperium w wyniku *expeditio Mesopotamena*, stały się dla Rzymu – jego zdaniem – zarzewiem kolejnych, kosztownych konfliktów⁹⁵. Miał on także cesarzowi za złe, że po pokonaniu Partów i zdobyciu szturmem Ktezyfontu, nie zdecydował się na utrzymanie zdobyczy, a podjął decyzję o wycofaniu się z powrotem na rzymskie terytoria⁹⁶. Również przy opisie oblężenia Hatry wypominał, że wiązało się ono z utratą poważnych sum pieniędzy oraz znacznej liczby sprzętu i żołnierzy⁹⁷. Z dwójki historyków jedynie Herodian, dokonując podsumowania wschodnich kampanii cesarza, dokonał oceny ich efektów, zauważając, że były one rzymskim sukcesem⁹⁸.

Choć kąśliwe uwagi Kasjusza Diona pod adresem Septymiusza Sewera niejednokrotnie zdają się wskazywać, że historyk ten jednoznacznie negatywnie oceniał prowadzone przez cesarza kampanie, należy pamiętać – na co już wcześniej zwracałem uwagę – że przewijające się w tekście zarzuty o prowadzeniu wojen z chęci zdobycia sławy mogły być jedynie przyjętym przez pisarza toposem⁹⁹. Należy także zwrócić uwagę, że w swej narracji nie jest on stronnicy, gdyż, choć podjęte przez cesarza decyzje poddaje surowej krytyce, nie ukrywa rzeczywistych – nieraz logicznych i niepodważalnych – argumentów przemawiających za słusnością kroków podjętych przez Sewera¹⁰⁰. Krytyczny stosunek Kasjusza Diona do prowadzonych przez cesarza kampanii – jak zauważył F. Millar i o czym wspominałem już wyżej – wynikał zapewne z faktu, że pisząc

⁹⁵ Cass. Dio 76(75).3.3.

⁹⁶ Cass. Dio 76(75).9.4.

⁹⁷ Cass. Dio 76(75).11.1.

⁹⁸ Hdn. 3.10.

⁹⁹ K. Królczyk, *Propagatio Imperii*, dz. cyt., s. 36.

¹⁰⁰ Doskonałym przykładem takiego zachowania jest fakt, że choć Kasjusz Dion krytykował decyzję Sewera o wycofaniu się z Ktezyfontu i porzuceniu zdobytych terenów, to nie pominął stojących za tą decyzją argumentów – nieznamość przez Rzymian terenów przyszłych działań wojennych oraz ich problemów aprowizacyjnych; por. Cass. Dio 76(75).9.4; F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, dz. cyt., s. 143.

księgi poświęcone okresowi panowania dynastii Sewerów, czyli w roku 218 lub 219, wiedział już, że zwłaszcza na wschodzie zwycięstwa afrykańskiego cesarza nie tylko nie doprowadziły do rozwiązania problemów z sąsiadami, ale stały się źródłem nowych¹⁰¹. Sądzę, że uwaga brytyjskiego uczonego jest najtrafniejszym wytłumaczeniem źródeł tak wielkiej nieprzychylności Kasjusza Diona wobec wojen prowadzonych przez Septymiusza Sewera. Dopatrywanie się przy tej okazji jakiejkolwiek osobistej niechęci historyka z Nikai do panującego byłoby w tym miejscu wielkim błędem. Dokonując charakterystyki Septymiusza Sewera¹⁰², obdarzył go Kasjusz Dion tymi samymi cechami osobowości, które znaleźć możemy w opisie Wespazjana¹⁰³, którego sylwetka i panowanie odpowiadały wizji politycznej starożytnego historyka, zwolennika monarchii, ale w duchu współpracy z senatem, któremu marzyło się coś w rodzaju „monarchii oświecanej”¹⁰⁴.

Zachowane w przekazach Kasjusza Diona i Herodiana opisy kampanii wojennych prowadzonych przez Septymiusza Sewera na przełomie II i III w. n.e. stanowią nieocenione źródło dla historyków chcących podjąć się próby rekonstrukcji tych konfliktów. Zawarte w nich opinie na temat przyczyn, przebiegu oraz skutków i kosztów (nie tylko finansowych) tych kampanii oraz wyrażone przez nich oceny tych konfliktów pozwalają badaczom poznać lepiej stosunek warstw społecznych, z jakich wywodzili się autorzy, do toczących się na rubieżach państwa wojen. Obaj autorzy, wyrażając swoją ocenę tych konfliktów, zdają się postrzegać je dwojako. Herodian, nie wdając się w szczegóły, kampanie Sewera ocenia jako zakończone sukcesem. Z kolei Kasjusz Dion niejednokrotnie poddaje je surowej krytyce, jednakże jego ocena wynikała z faktu, że dokonywał jej, znając już dalekosiężne konsekwencje tych konfliktów. Można uznać, że same sukcesy, w chwili ich osiągnięcia, obaj autorzy przyjmowali z entuzjazmem, jako świadectwo siły i pomyślności państwa rzymskiego, jednakże głębsza refleksja

¹⁰¹ F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, dz. cyt., s. 141.

¹⁰² Cass. Dio 77.16–17.

¹⁰³ Cass. Dio 66.10.4–6.

¹⁰⁴ Mrozewicz L., *Wstęp*, dz. cyt., s. 11–13.

nad ich skutkami doprowadziła do tego, że w relacji Kasjusza Diona zostały one ocenione bardzo krytycznie.

Bibliografia

Źródła literackie

Dio's Roman History, vol. IX: ks. LXXI–LXXX, trans. Cary E., Cambridge (Massachusetts)-London 1955.

Herodian in Two Volumes, trans. Whittaker C.R., Cambridge (Massachusetts)-London 1969–1970 = *Herodian, Historia Cesarstwa Rzymskiego*, tłum. Piotrowicz L., Wrocław 2004.

Źródła epigraficzne

L'Annee Epigraphique, Paris 1888–.

Corpus Inscriptionum Latinarum, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae editum, Berlin 1863–.

Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau, Berlin 1892–1916.

Roman Military Diplomas, vol. II: 1978–1984, ed. Roxan M.M., London 1985.

The Roman Inscriptions of Britain, vol. I: *Inscriptions on Stone*, ed. R.G. Collingwood, R.P. Wright, Oxford 1965.

Inne edycje źródłowe

Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussicae, edition altera, Berlin–Leipzig 1933.

Literatura przedmiotu

Birley A. R., *Marcus Aurelius. A biography*, Routledge, London–New York 2001.

Birley A. R., *The African Emperor. Septimius Severus*, B. T. Batsford LTD, London 1988.

Campbell D. B., *Between Rome and Parthia. The desert city of Hatra*, *Ancient Warfare* II.5, 2008, s. 42–46.

Cary M., Scullard H. H., *Dzieje Rzymu*, t. 2, PWN, Warszawa 2001.

Howard M., *Wojna w dziejach Europy*, Ossolineum, Wrocław 2007.

Janiszewska D., *Wojna domowa w Rzymie w latach 193–197 w relacji i ocenie moralnej Kasjusza Diona*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza*, red. J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdarska-

- Włodarczyk, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005, s. 21–26.
- Janiszewska D., *Wojna domowa w Rzymie w latach 193–197*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010.
- Kessler K., *Nisibis* [w:] *Brill's New Pauly. Encyclopedia of the Ancient World*, vol. IX, Leiden-Boston 2009, kol. 777–779.
- Korus K., *Historiografia za Cesarstwa*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej*, red. H. Podbielski, t. 2, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005, s. 89–122.
- Kotula T., *Septymiusz Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna*, Ossolineum, Wrocław 1987.
- Królczyk K., *Propagatio Imperii. Cesarstwo Rzymskie a świat zewnętrzny w okresie rządów Septymiusza Sewera (193–211 r.)*, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, Poznań 2014.
- Millar F., *A Study of Cassius Dio*, Oxford University Press, Oxford 1964.
- Millar F., *The Roman Near East 31 B.C.–A.D. 337*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)–London 1996.
- Mrozewicz L., *Wstęp*, [w:] *Kasjusz Dion. Księgi flawijskie (Historia rzymska LXV–LXVII)*, red. S. Dworacki, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011, s. 7–13.
- Okoń D., *Severi et senatores. Polityka personalna cesarzy dynastii Sewerów wobec senatorów w świetle badań prozopograficznych (193–235 r. n.e.)*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009.
- Pflaum H.-G., *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, vol. II, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1960.
- Rosenberger V., *Bella et expeditiones. Die antike Terminologie der Kriege Roms*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1992, s. 112–115.
- Sartre M., *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e.–235 r. n.e.)*, Ossolineum, Wrocław 1997.
- Speidel M. A., *Ein Bollwerk für Syrien. Septimius Severus und die Provinzordnung Nordmesopotamiens im dritten Jahrhundert*, [w:] *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der hohen Kaiserzeit*, red. M. A. Speidel, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2009, s. 181–210.
- Speidel M. P., *Valerius Valerianus in Charge of Septimius Severus' Mesopotamian Campaign*, „Classical Philology” 1985, vol. 80, s. 321–326.
- Stein A., s.v. *Iulius* (nr 373), *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* X, 1917, kol. 684–685.
- Sturm J., s.v. *Nisibis*, *Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* XVII, 1936, kol. 714–757.
- Wipszycka E., *Historiografia antyczna*, [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, red. E. Wipszycka, t. I/II: *źródłoznawstwo starożytności klasycznej*, PWN, Warszawa 2001, s. 9–130.

Ziółkowski M., „*Cud deszczu*” w 172 r. i chrześcijaństwo, „*Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*” 1992, z. 27, s. 89–95.

Summary

Septimius Sever's External Wars in the Perspective of Cassius Dio and Herodianus

Roman emperor *L. Septimius Severus* was involved in many conflicts with Roman's Empire neighboring states. Few of them are known from literary sources – mainly from *Roman history* written by Cassius Dio and *History of the Roman Empire* written by Herodianus. First of them was living in the times of *Severus* and described events as their witness. As a member of emperor's council he had the possibility to get to know how the decisions were undertaken. Herodianus was living a little later and all events described from available to him sources. Both of these authors described events close to their times and both of them had expressed their opinions about wars against external enemies conducted by *Septimius Severus*. The purpose of that article is to present views and opinions of those two ancient authors. What is more, the sources of their opinions will be traced in order to check the plausibility of their relations.

Keywords: Cassius Dio, Herodianus, L. Septimius Sever, External wars

Zusammenfassung

Außenkriege von Septimius Severus in der Einschätzung von Cassius Dio und Herodian

Unter Kaiser *L. Septimius Severus* war der römische Staat in mehrere Konflikte mit benachbarten Völkern involviert. Einige von diesen Kriegen sind uns aus literarischen Quellen bekannt – hauptsächlich aus *Römischer Geschichte* von Cassius Dio und *Geschichte des römischen Kaiserreiches* von Herodian. Der erste lebte zur Zeit der Herrschaft von *Septimius Severus* und beschrieb die damaligen Geschehnisse als ihr Augenzeuge. Als Mitglied des Kaiserrats (*Consilium principis*) konnte er sich mit dem Mechanismus der kaiserlichen Entscheidungen vertraut machen. Der zweite lebte einige Zeit später und schilderte alle Ereignisse aus den ihm zugänglichen Quellen. Beide Autoren stellten die zeitgenössischen Geschehnisse dar und beide äußerten ihre Meinung zu den von *Severus* geführten Kriegen. Der Artikel setzt sich zum Ziel, die Auffassungen der beiden Autoren

vorzustellen und auf die Quellen der von ihnen geäußerten Meinungen hinzuweisen. Dadurch lässt sich feststellen, ob die Autoren im Stande waren, die dargestellten Ereignisse auf eine objektive Art und Weise zur Darstellung zu bringen.

Schlüsselworte: Cassius Dio, Herodian, L. Septimius Severus, Außenkriege

Information about Author:

DANIEL ZIOŁA, doctoral student, Adam Mickiewicz University in Poznań (AMU), Faculty of History, Institute of Archaeology Department of Archaeology of the Mediterranean Civilisations; address for correspondence: Wydział Historyczny UAM, ul. Umultowska 89D, PL 61-614 Poznań; e-mail: danielziola@gmail.com

